

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye İhracatının İthalata Bağımliliğinin Dahilde İşleme Rejimi Açısından Analizi

AUTHORS: Murat Ozan BASKOL

PAGES: 1-19

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/528721>

TÜRKİYE İHRACATININ İTHALATA BAĞIMLILIĞININ DAHİLDE İŞLEME REJİMİ AÇISINDAN ANALİZİ*

AN ANALYSIS OF THE IMPORT DEPENDENCE OF TURKEY'S EXPORTS FROM THE POINT OF THE INWARD PROCESSING REGIME

Murat Ozan BAŞKOL

Uludağ Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, BURSA
(obaskol@uludag.edu.tr)

ÖZ

Dahilde işleme rejimi Türk ihraç ürünlerine rekabet gücü kazandırmak ve Türkiye'nin ihracatını artırmak amacıyla 1996 yılından beri uygulanmaktadır. Ancak dahilde işleme rejimine yöneltilen en önemli eleştiri ihracatın ithalata olan bağımlılığını artırdığıdır. Türkiye'ye ait dahilde işleme istatistikleri bu olguyu destekler niteliktedir. Türkiye'de dahilde işleme rejiminin daha etkin bir şekilde işleyebilmesi için bir revizyona ihtiyaç vardır. Bu bağlamda dahilde işleme izin belgesi verilebilmesi için gerekli koşulların daha somut kriterlere bağlanması, dahilde işleme rejimi veri tabanının oluşturulması, dahilde işleme rejiminden yararlanacak sektörlerin yeniden tanımlanarak girdilerin önemli bir kısmını yurtiçinden sağlayan sektörlerin dahilde işleme rejimi kapsamında çıkarılması gibi öneriler geliştirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Dahilde işleme rejimi, İhracatın ithalata bağımlılığı, Şartlı muafiyet sistemi

ABSTRACT

Inward processing has been in use since 1996 to make Turkish export goods competitive and to increase exports. The most significant criticism of inward processing is that it increases the dependency of exports on imports. Turkey's inward processing statistics support this claim. It is clear that in order for inward processing to function more effectively in Turkey it needs to be revised. This context is the premise for the following proposals: the conditions for granting inward processing authorization certificates should be linked to more tangible criteria, an inward processing database should be established, the sectors that will benefit from inward processing regime should be redefined and sectors that procure a significant portion of their inputs domestically should be excluded from inward processing.

Keywords: Inward processing regime, Import dependence of exports, The suspension system

* Bu makale, 2009 yılında 2.Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri konferansında sunulan "İhracatımızın İthalata Bağımlılığının Dahilde İşleme Rejimi Açısından Değerlendirilmesi" isimli bildirinin geliştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

1. Giriş

Türkiye'nin gerek 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması gerekse 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne gitmesi sebebiyle ihracatta vergi iadesi, kurumlar vergisi istisnası, destekleme ve fiyat istikrar fonu prim ödemesi gibi doğrudan parasal yardımlar şeklindeki ihracat teşviklerini kaldırması gerekmiştir. Doğrudan parasal yardımlar şeklindeki ihracat teşviklerinin kaldırılmasının ardından Türkiye'de Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği normlarına uygun ihracatı teşvik araçları geliştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi de dahilde işleme rejimidir.

Dahilde işleme rejimi; ihracatçıların ihracat şartıyla ihraç mallarının üretiminde kullandıkları ara mallarını, ithalatta alınması gereken her türlü vergiden muaf olarak ve ticaret politikası önlemleriyle karşılaşmaksızın ithal etmelerine olanak sağlayan bir ihracatı teşvik aracı olarak 1996 yılından itibaren etkin ve yoğun bir şekilde uygulanmaktadır. Ne var ki dahilde işleme rejimi, ithal girdi kullanımını teşvik ettiği ve dolayısıyla ihracatı ithalata bağımlı hale getirdiği noktasında sıklıkla eleştirilmektedir.

Dahilde işleme rejiminin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini inceleyen son derece sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak dahilde işleme rejimi ve işleyiş süreci ele alındıktan sonra birim ihracat için ithalat gereğini gösteren döviz kullanım oranı yardımıyla ihracatın ithalata bağımlılığı analiz edilmiştir. Bu çalışmada, diğer çalışmalardaki gibi döviz kullanım oranı yardımıyla ihracatın ithalata bağımlılığı sorgulanacak olsa da, diğer çalışmalardan farklı olarak dahilde işleme rejiminin neden ekonomik etkili bir gümrük rejimi olarak kabul edildiği, genelde Türkiye ekonomisine özelde Türkiye'nin dış ticaretine etkisini incelemeye yönelik niçin sınırlı sayıda çalışma yapıldığı ve Avrupa Birliği uygulamasının nasıl olduğuna ilişkin sorulara yanıt aranacaktır.

Bu çalışmanın amacı 1996-2011 döneminde Türkiye ihracatının ithalata bağımlılığının dahilde işleme rejimi açısından değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışma şu şekilde planlanmıştır. 2.bölümde dahilde işleme rejiminin yasal dayanağı, 3.bölümde dahilde işleme rejiminin amacı, 4. ve 5.bölümde ise genel olarak dahilde işleme rejiminin işleyiş ele alınmıştır. Dahilde işleme rejiminin neden ekonomik etkili bir gümrük rejimi olarak kabul edildiği konusu 6. bölümde değerlendirilmiştir. 7.bölümde dahilde işleme rejiminin Türkiye ekonomisine etkisini incelemeye yönelik niçin sınırlı sayıda çalışma yapıldığı sorusu yanıtlanmış ve Türkiye'nin dış ticareti üzerine dahilde işleme rejiminin etkisini incelemeye yönelik çalışmalara ana hatlarıyla yer verilmiştir. 8.bölümde Türkiye ihracatının ithalata bağımlılığı döviz kullanım oranı yardımıyla sorgulanmış ve 9.bölümde Avrupa Birliği uygulamasından hareketle Türkiye ekonomisi için politika önerileri geliştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

2. Dahilde İşleme Rejiminin Yasal Dayanağı

Dahilde İşleme Rejimi'nin yasal dayanağı Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği'ni tesis eden 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'dır. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın gümrük hükümleriyle ilgili 28.Maddesinin 1.fıkrasının (f) bendinde yer alan Türkiye'nin ekonomik etkisi olan gümrük işlemleri ve erteleme rejimlerine uyum sağlaması gereği, dahilde işleme rejiminin uygulanabilirliğinin esasını teşkil etmektedir.

Dahilde işleme rejimi'ne ilişkin hükümler, Avrupa Birliği gümrük mevzuatına göre uyumlaştırılan 4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 108-122. maddelerinde ve söz konusu kanunun

uygulanmasına ilişkin Gümrük Yönetmeliği'nin 347-398. maddelerinde yer almaktadır. Gümrük Kanunu'nun 80.maddesi dahilde işleme rejiminin işleyişıyle ilgili usul ve esasların belirlenmesi konusunda Bakanlar Kurulu'nu yetkili kılmıştır. Bakanlar Kurulu kararıyla dahilde işleme rejiminin fiilen yürütölmesi ise Dış Ticaret Müsteşarlığı'na (şimdiki adıyla Ekonomi Bakanlığı) bırakılmıştır. Ekonomi Bakanlığı, yayımladığı tebliğlerle dahilde işleme rejiminin teknik altyapısını oluştırmaktadır. Dahilde İşleme Rejimi, 31/12/1995 tarih ve 25510 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 95/7615 sayılı "Dahilde İşleme Rejimi Kararı" ile yürürlüğe girmiş ve 05/05/1996 tarihinde "İhracat 96/1" no'lu "Dahilde İşleme Rejimi Tebliği" ile uygulanmaya başlanmıştır¹. Türkiye'de dahilde işleme rejimi halen; 27/1/2005 tarihli ve 25709 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2005/8391 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Kararı ve bu Karar'a istinaden çeşitli tarihlerde çıkarılmış tebliğler çerçevesinde yürütölmektedir.

3. Dahilde İşleme Rejiminin Amacı

Dahilde işleme rejimi, belirli bir süre içinde işlendikten sonra ihraç edilmek koşuluyla ihraç mallarının üretiminde kullanılacak ithal girdilerin gümrük vergisi vb. vergiler ödenmeksizin ithal edilmesine imkan sağlayan bir teşvik uygulamasıdır (World Bank,2009:8). Dahilde işleme rejiminin amacı, ihracatçılara - girdi maliyetlerinin düşürölmesi suretiyle- uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak ve ihracatı artırmaktır. Nitekim 2005/8391 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Kararı'nın 1.maddesinde bu amaç açıkça şu şekilde belirtilmiştir: "Dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle ihracatı artırmak, ihraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını geliştirmek ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek."

Dahilde işleme rejimi çerçevesinde tanınan ithal hakkının ihracatçılara sağladığı diğer faydalar şu şekilde belirtilebilir (Altunyıldız ve Başer,1999: 3-4) :

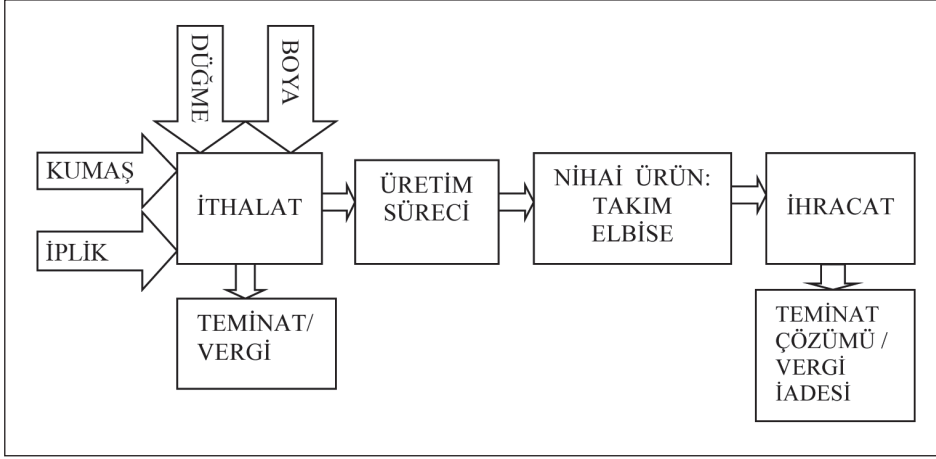
- Yurtiçinde ihracatçılara girdi sağlayan üreticilerin ürettiği malların ihracat için gerekli kaliteye ve niteliklere sahip olmaması veya zamanında teslim edilememesi durumlarında ihracatçı firmalara ihtiyaç duydukları malları diğer ölkelerden temin etme imkanı sağlaması,
- Yurtdışı pazarlarda mevcut talebe yönelik yeni iş ve işgücü imkanlarını doğurması,
- Üretimin, yurtiçi tüketimin yanı sıra uluslararası pazarlarda mevcut talebe yönelik bir boyut kazanması ile birlikte, ölçek ekonomisi yaratması,
- Tüketicilerin kullandıkları nihai ürünlerin üretiminde belirli girdilere hassas olmaları halinde, bu girdilerin sağlandığı ölkelerden temin edilmesi zorunluluğuna çözüm yaratıyor olması,
- Rekabeti artırması nedeniyle yurtiçinde faaliyet gösteren firmaların kendilerini uluslararası piyasa koşullarına uyum sağlamaya zorlaması.

4. Dahilde İşleme Rejiminin İşleyişı

Dahilde işleme rejimi, dahilde işleme tedbirleri aracılığıyla-şartlı muafiyet sistemi ve geri ödeme sistemi -yürütölmektedir. şartlı muafiyet sistemi; serbest dolaşımda olmayan eşyanın Türkiye Gümrük Bölgesinden işlem görmüş ürünler şeklinde yeniden ihraç edilmesine yönelik

¹ 31.12.1984 tarih ve 18622 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 85/2 sayılı İhracat Teşvik Tebliğinde dahilde işleme rejimine benzer bir uygulamaya "Gümrük Muafiyetli İthalat" başlığıyla rastlamak mümkündür. Gümrük muafiyetli ithalat, ihraç ürünlerin üretiminde kullanılan hammaddelerin, belli oranda ihracat taahhüdü karşılığında, gümrüksüz olarak ithaline izin veren bir uygulamadır (Mollasalihoğlu, 1999:41) .

olarak, gümrük vergilerine ve ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın, ancak vergileri teminata bağlanmak suretiyle gümrüksüz olarak geçici süreyle ithal edilebilmesidir (Gökmen, 1999: 80 ve Selen, 2005:192). Geri ödeme sistemi ise; serbest dolaşımda bulunan eşyanın, dahilde işleme rejimi çerçevesinde işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmasından sonra ihraç edilmesi halinde, bu eşyanın serbest dolaşıma girişi esnasında ödenmiş olan ithalat vergilerinin geri verilmesi esasına dayanır (Saygılıoğlu ve Gerçek, 2007: 172).

Şekil 1. Şartlı Muafiyet Sistemi ve Geri Ödeme Sisteminin İşleyişi

Şartlı muafiyet sistemi ile geri ödeme sistemi arasındaki temel fark; dahilde işleme rejimine konu olan eşyanın serbest dolaşıma girip girmediği noktasında yatmaktadır. Şartlı muafiyet ve geri ödeme sisteminin işleyişini gösteren Şekil 1 yardımıyla bu temel farkı şu şekilde açıklamak mümkündür: Takım elbise dikiminde kullanacağı iplik, boya, kumaş ve düğmeyi şartlı muafiyet sistemi ile ithal eden firma- girdiler henüz serbest dolaşıma girmediğinden-söz konusu girdilerin ithalatı sırasında ödemesi gereken gümrük vergisi vb. vergileri ödemeyecek ancak bu vergiler büyüklüğünde bir teminat yatıracaktır. Takım elbise ihracatının ardından firmaya girdilerin ithalatı sırasında alınan teminatlar iade edilecektir. Firmanın girdileri geri ödeme sistemi ile ithal etmesi durumunda ise, bu girdiler zaten serbest dolaşıma girdikleri için, firma bu girdilerin ithalatı sırasında ödemiş olduğu gümrük vergisi vb. vergileri ancak takım elbise ihracatını yaptıktan sonra alabilecektir.

Şartlı muafiyet sistemi çerçevesinde ayrıca eşdeğer eşya kullanımı ve yurt içi alımlara yönelik düzenlemelerden de bahsetmek gerekmektedir. Eşdeğer eşya uygulamasıyla, dahilde işleme izin belgesi kapsamında nihai malın üretiminde kullanılacak ithal eşyanın yerine, ithal eşyası ile asgari sekizli bazda gümrük tarife istatistik pozisyonu aynı olan ve ticari kalite ve teknik özellikleri itibarıyla aynı kalite ve niteliklere sahip serbest dolaşımdaki eşyanın kullanılmasına imkan yaratılmıştır (Dölek,2014:57). Ayrıca, şeker ve hububatı girdi olarak kullanan imalatçılara dünya fiyatlarından girdi temin edebilmeleri amacıyla Türkiye Şeker Fabrikaları ve Toprak Mahsulleri Ofisinden yurtiçi alım imkanı sağlanmıştır. Dahilde işleme rejimi kapsamında yurtiçi alıma imkan yaratan diğer kanal ise, tecil-terkin sistemine istinaden eşya alımıdır. Tecil-terkin sistemini, ihracatçıların ihraç edecekleri ürünlerin üretiminde kullanacakları girdileri yurtiçinde KDV ödemeksizin satın alabilmeleri olarak özetlemek mümkündür. Tecil-terkin sisteminde,

imalatçıların ihracat kaydıyla ihracatçılara sattığı mallar için hesapladığı ancak ihracatçıdan tahsil etmediği KDV, vergi dairelerince tarh ve tahakkuk ettirilerek tecil edilmekte, söz konusu malların ihracatının ardından tecil edilen vergi terkin edilmektedir.

5. Dahilde İşleme Rejimi: Yararlanma Koşulları ve Süresi

Dahilde işleme rejiminden yararlanmak için mutlaka dahilde işleme izin belgesinin/dahilde işleme izninin alınması gerekmektedir. Dahilde işleme izin belgesi Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü, dahilde işleme izni² ise Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'na belirlenen uygulama esasları çerçevesinde ilgili gümrük idaresi tarafından verilmektedir. Dahilde işleme izin belgesi/dahilde işleme izin müracaatları şu kriterler bağlamında değerlendirilmektedir:

- İthal eşyasının işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanıldığına tespitinin mümkün olması,
- Türkiye Gümrük Bölgesindeki (serbest bölgeler hariç) üreticilerin temel ekonomik çıkarları ile Türk malı imajının olumsuz etkilenmemesi,
- İşleme faaliyetinin, katma değer yaratan ve kapasite kullanımını artıran bir faaliyet olması yanında, işlem görmüş ürünün rekabet gücünü ve ihracat potansiyelini artıran koşullar yaratıyor olması,
- Firmaların dahilde işleme izin belgeleri/dahilde işleme izinleri kapsamındaki performansları

Dahilde işleme rejiminden etkin bir şekilde yararlanabilmek için dahilde işleme izin belgesi kapsamında belirtilen sürele uymak gerekmektedir (Canitez, 2008: 143). Dahilde işleme izin belgesinin süresi sektöre göre değişmekle birlikte en fazla on iki aydır. Ancak gemi inşaatı ve savunma sanayi projeleri gibi üretim süreci on iki ayı aşan ürünlere ilişkin düzenlenen dahilde işleme izin belgelerinin süresi, proje süresi olarak belirlenmiştir. Dahilde işleme izin belgelerine haklı ve mücbir sebeplerle olağanüstü koşulların varlığı durumunda ek süre verilmektedir. Örneğin, firmanın dahilde işleme izin belgesinde taahhütte bulunduğu ihracatın % 25'ini gerçekleştirmesi durumunda firmaya belge süresinin yarısı kadar ek süre verilmektedir. Ayrıca, dahilde işleme izin belgesi almış firmalara deprem, sel vb. doğal afetler, yükümlü firmanın faaliyetinin kamu otoritelerince kısıtlanması veya durdurulması, yükümlü firmanın konkordato ilan etmiş olması gibi mücbir sebep ile olağanüstü koşullar nedeniyle de ek süre verilmektedir.

Dahilde işleme izin belgesine sahip firmaların, ihracat taahhütlerini belge kapsamında tamamladıktan sonra en geç 3 ay içerisinde belgenin kapatılması için Ekonomi Bakanlığı Bölge Müdürlükleri'ne başvurması gerekmektedir. Ekonomi Bakanlığı Bölge Müdürlükleri ise gümrük muafiyetli girdinin ihracat edilen malın üretiminde kullanıldığını ve ihracat ve ithalatın dahilde işleme izin belgesinde yer alan koşullara uygun olarak gerçekleştiğini tespiti durumunda, belgenin kapatılmasına izin vermektedir.³

2 Dahilde işleme izni gümrük idaresi tarafından küçük çaplı işlem ve işçilik (eşyanın korunması, görünüş yada satış kalitesinin iyileştirilmesine yönelik işlemler, eşyanın montajı, kurulması veya ihracat edilecek eşyanın tamamlanması dahil olmak üzere işçiliğe tabi tutulması gibi) için verilmektedir.

3 Dahilde işleme izin belgelerinin kapatılmasıyla ilgili işlemler, 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren Ekonomi Bakanlığı Bölge Müdürlükleri tarafından sonuçlandırılmaktadır. 1 Ocak 2015 tarihinden önce dahilde işleme izin belgelerinin kapatılmasıyla ilgili işlemler İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'nce yapılmaktaydı.

6. Ekonomik Etkili bir Gümrük Rejimi olarak Dahilde İşleme Rejimi

Türkiye Gümrük Bölgesine giriş ve/veya çıkış yapacak eşyaların hareket tarzlarını düzenleyen gümrük rejimleri "ekonomik etkili olmayan gümrük rejimleri" ve "ekonomik etkili gümrük rejimleri" olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Ekonomik etkili olmayan gümrük rejimleri, gümrük gözetimi ve denetimi altında bir üretim sürecine alınmayacak olan eşyalar için düzenlenmiş giriş veya çıkış prosedürleri için kullanılmaktadır (Saygılıoğlu ve Gerçek, 2007:151). Türkiye'de uygulanan serbest dolaşıma giriş rejimi, transit rejim ve ihracat rejimi ekonomik etkili olmayan gümrük rejimlerine örnek olarak gösterilebilir.

Ekonomik etkili gümrük rejimleri ise, gümrük gözetimi ve denetimi altındaki eşyaların bir üretim sürecine dahil edilerek katma değer yaratılmasına izin veren prosedürler için kullanılmaktadır (Saygılıoğlu ve Gerçek, 2007:152). Katma değer yaratma sürecinin gümrük idarelerinin gözetimi ve denetimi altında gerçekleşmesi, ekonomik etkili gümrük rejimlerini özel kılmaktadır. Ekonomik etkili gümrük rejimlerinin kullanılmasına yönelik izin alınmasının zorunlu olması, rejime konu olan eşyaya ilişkin gümrük tarifelerinin ödenmeyip teminata bağlanması zorunluluğu ve gümrük gözetiminin sona ermesi için rejimin sonlandırılması gerekliliği ekonomik etkili gümrük rejimlerinin diğer özellikleri olarak belirtilebilir (Gökçelik, 2005:29 ve Nural ve Akçin,1996:5).

Dahilde işleme rejiminden yararlanmak için mutlaka dahilde işleme izin belgesi alınmasının gerekli olması, ihracat şartıyla, ihraç mallarının üretiminde kullanılan ara girdilerin ithalinde alınması gereken gümrük vergilerinin alınmayıp teminata bağlanması ve dahilde işleme rejiminin sonlandırılması için taahhüt edilen ihracatın gerçekleştirilmesinin ardından dahilde işleme izin belgesinin kapatılması gereği alt alta yazıldığından dahilde işleme rejiminin ekonomik etkili bir gümrük rejimi olarak kabul edildiğini ifade etmek gerekir. Türkiye'de uygulanan diğer ekonomik etkili gümrük rejimlerini gümrük antrepo rejimi, geçici ithalat rejimi, hariçte işleme rejimi ve gümrük kontrolü altında işleme rejimi olarak belirtmek mümkündür.

7. Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Dahilde İşleme Rejiminin Etkisini İncelemeye Yönelik Çalışmalara Genel Bir Bakış

Dahilde işleme rejiminin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini inceleyen son derece sınırlı sayıda çalışma vardır. Bu çalışmaları incelemeden önce dahilde işleme rejiminin genelde Türkiye ekonomisine özeldir Türkiye'nin dış ticaretine etkisini incelemeye yönelik niçin sınırlı sayıda çalışma yapıldığı sorusuna yanıt aranacaktır.

Dahilde işleme rejiminin makroekonomik etkilerine ilişkin Türkiye'de sınırlı sayıda çalışma yapılmasının en temel sebebi; etkin ve ulaşılabilir bir veri tabanının olmamasıdır (Ünal, 2009: 14). Dahilde işleme rejiminin tüm yönlerini kapsayacak bir veri tabanının oluşturulmasında gecikilmiş olması, rejimin Türkiye ekonomisine olan katkısının net bir biçimde ortaya konmasını güçleştirmektedir.

Dahilde işleme rejimine ilişkin verilerle, TÜİK tarafından yayınlanan istatistikler arasındaki uyumsuzlukta dahilde işleme rejiminin etkilerini analiz edecek çalışmalarda karşılaşılabilecek diğer bir sorundur. Bu sorunun temelinde, dahilde işleme rejimi kapsamında ithalat ya da ihracat olarak kabul edilen bazı işlemlerin TÜİK tarafından bir ithalat/ihracat işlemi olarak değerlendirilmemesi ve dolayısıyla bu verilerin dış ticaret istatistiklerine yansıtılmaması yatmaktadır. Örneğin, tecil-terkin sistemi aracılığıyla yurtdışından yapılan alımlar, TÜİK tarafından bir ithalat işlemi olarak kabul edilmediğinden dış ticaret verilerine ithalat olarak kaydedilmemektedir. Benzer

durum 99/13812 sayılı İhracat, İhracat Sayılan Satış ve Teslimler ile Döviz Kazandırıcı Hizmet ve Faaliyetlerde Vergi, Resim ve Harç İstisnası Hakkındaki karar kapsamında yurtiçinde yapılan bazı satış ve teslimlerin ihracat olarak kabul edilmesinde de ortaya çıkmaktadır. Dahilde işleme rejimi kapsamında ihracat sayılan bu işlemler, TÜİK tarafından dış ticaret verilerine ihracat rakamı olarak kaydedilmemektedir. Ayrıca, dahilde işleme rejimindeki sektörel sınıflandırmanın TÜİK tarafından açıklanan işgücü, üretim, dış ticaret sınıflandırmalarından farklı olması da verileri karşılaştırmada sorun olmaktadır (Ünal,2009:64).

Dahilde işleme rejimine ilişkin verilerle ilgili diğer bir sorun da, çalışmada öngörülen ithalat/öngörülen ihracat rakamlarının mı yoksa gerçekleşen ithalat/ gerçekleşen ihracat rakamlarının mı dikkate alınması gerektiği konusudur. Dahilde işleme rejiminde işlemler fiziki olarak gerçekleştirildikleri yıla değil dahilde işleme izin belgesinin alındığı yıla kaydedilmektedir (Ünal, 2009:14). Örneğin bir firma 2013 yılında dahilde işleme izin belgesi alarak taahhüt ettiği ihracatı ek sürelerle birlikte 2015 yılında gerçekleştirmişse gerçekleşen ihracat 2015 yılına değil, 2013 yılına kaydedilmektedir. Ünal (2009) dahilde işleme izin belgesinin alındığı tarihle ihracatın gerçekleştirildiği tarih arasında önemli bir zaman farkı bulunduğu ve bu zaman farkının standardı olmadığı için karşılaştırma yapmaya imkan verebilecek şekilde verilerin gecikmiş hali de kullanılmadığından tartışmanın öngörülen ithalat/öngörülen ihracat oranları üzerinden yürümesi gerektiğini ifade etmektedir. Öte yandan Takım ve Ersungur (2010) ve Özçalık (2007) ise, dahilde işleme rejimi performansının verilen belge sayısı ile değil, kapatılan belge sayısı ile değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedirler. Ancak, dahilde işleme izin belgelerinin kapatılmasının ek sürelerle birlikte yirmi iki ayı bulması ve dolayısıyla herhangi bir yıla ilişkin gerçek değerlendirmenin ancak 1,5 yıl sonra yapılabilecek olması (Uras, 2007:4) yine önemli bir sorun olarak görünmektedir.

Türkiye'nin dış ticareti üzerine dahilde işleme rejiminin etkisini incelemeye yönelik çalışmalara Oğuz (2000), Sönmez (2005), Yükseler ve Türkan (2008), Sönmez (2009), Ünal (2009), Takım ve Ersungur (2010), Sayılğan ve Şenol (2010) ve Cebeci ve Yılmaz (2013) örnek olarak gösterilebilir.

Dahilde işleme rejiminin tekstil ve hazır giyim sektörüne etkisini incelediği çalışmasında Oğuz (2000), maliyet avantajını kaybetmesi nedeniyle pazar payı daralan tekstil ve hazır giyim sektöründe maliyetleri düşürmek amacıyla dahilde işleme rejiminden önemli ölçüde yararlandığını ancak özellikle Uzakdoğu ülkelerinden düşük fiyatlı tekstil ürünleri ithalatının iç piyasada haksız rekabet ortamı yaratması nedeniyle dahilde işleme rejiminin sektör için aynı zamanda bir tehdit unsuru olduğunu ifade etmektedir.

Sönmez (2005) dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalat arttıkça Türkiye'nin giderek daha düşük katma değerli mal ihraç ettiğini ve dolayısıyla ihracat sonucunda ülkede kalan katma değer giderek azaldığını belirtmektedir. Sönmez (2009), ihracatın ana eksenini oluşturan dahilde işleme rejiminin ihracatın ithalata bağımlılığına katkı yaptığını ve 1996 yılında 100 dolarlık sanayi ürünü ihracatı için 56 dolarlık ithalat yapılırken bu oranın 2006 yılında 68 dolara yaklaştığını ifade etmektedir. Sönmez (2009) ayrıca, özellikle otomotiv, makine-teçhizat, demir-çelik, kimya sanayilerinin ihracata dönük üretimleri analiz edildiğinde bu sektörlerin üretimlerinde ithal girdi kullanımının %70-80'leri bulduğu ve aslında ithalatçı olan bu sektörlerdeki "ihracatçı" görünümünün özünde ithalata bağımlı ihracatçılık olduğuna vurgu yapmaktadır.

1997-2005 döneminde dahilde işleme rejimi çerçevesinde yapılan ihracat taahhütlerinin ithalat gereklerinin ele alındığı çalışmada, öngörülen ithalat/öngörülen ihracat oranının % 56'dan % 65'e, gerçekleşen ithalat/gerçekleşen ihracat oranının ise % 45'den % 56'ya yükseldiği

ve dolayısıyla imalat sanayiinde ihracatın önemli ölçüde ithalata bağımlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Yükseler ve Türkan, 2008:18).

Dahilde işleme rejiminin imalat sanayi üzerine etkilerinin incelendiği diğer bir çalışma da ise, üretim ve ihracat için yapılan ithalat artışının üretimdeki ve ihracattaki artıştan daha fazla olması nedeniyle dahilde işleme rejiminin ihracatın ithalata olan bağımlılığını artırdığı ve döviz gelirlerini artırmak için uygulanan dahilde işleme rejiminin ihracat gelirlerini artırsa da net döviz kazancının azalmasına yol açtığı ifade edilmektedir (Ünal,2009:76).

Takım ve Ersungur (2010), dahilde işleme rejiminin Türkiye’de geleneksel sektörlerde bile ihracatın ithalata bağımlılığını artırdığı ve ihracatta katma değer düşük olmasına neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 1996-2007 döneminde her 100 dolarlık ihracat için elektronik sektöründe 77, demir-çelikte 72, elektrikli makinelerde ve lastikte 66, deri ve köselede 65, taşıt araçlarında 64, kimyasallarda 63 dolarlık ithalat yapılmasının, ihracat artarken beraberinde ithalatı da artırdığının bir göstergesi olarak değerlendirilebileceği ve ithal ara malı kullanımı teşvik eden dahilde işleme rejiminin yerli üretime büyük zarar verdiği söylenebilir (Takım ve Ersungur, 2010: 300).

Sayılgan ve Şenol (2010) dahilde işleme rejiminin Türk işletmelerinin ihracatı üzerine etkilerini inceledikleri çalışmalarında, 1996 yılından beri yoğun bir şekilde kullanılan dahilde işleme rejimi sayesinde ihracat miktarında sürekli bir artış yaşandığını ve bu artış paralelinde dahilde işleme rejimi uygulamasının özellikle ihracatçılar açısından vazgeçilmez bir uygulama halini aldığını ifade etmektedirler.

Cebeci ve Yılmaz (2013) ise çalışmalarında, Türkiye’de dahilde işleme rejiminin firmaların girdi maliyetlerini düşürmesi ve yurt içinde üretilen hammaddelerin alıcı firmalar tarafından istenen kalitede olmaması ya da zamanında ürün teslimatı yapılamaması durumunda hammaddeyi düşük maliyetle yurt dışından temin etme imkanı sağlaması nedeniyle yaygın olarak kullanıldığını, ithal girdi kullanımında dışa bağımlılığı artırdığını ve yerli üretime yaptığı olumsuz etkilerin asgariye indirilebilmesi için dahilde işleme rejiminin bir revizyona ihtiyaç duyduğunu belirtmektedirler.

8. Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığındaki Artış ve Dahilde İşleme Rejimi

Dahilde işleme rejimi kapsamında 1996-2011 döneminde toplam 77.335 adet dahilde işleme izin belgesi verilmiştir. Tablo 1’den görüldüğü üzere, alınan dahilde işleme izin belgeleri kapsamında 509.2 milyar dolarlık ihracat, 313.2 milyar dolarlık ithalat ve 195.9 milyar dolarlık net ihracat öngörülmüştür. Aynı dönemde alınan 77.335 adet dahilde işleme izin belgesinin 62.382 tanesi (% 80,6’sı) kapatılmıştır. Kapatılan dahilde işleme izin belgeleri incelendiğinde, 345.1 milyar dolarlık ihracatın, 165.8 milyar dolarlık ithalatın yapıldığı ve sonuç olarak 179.3 milyar dolarlık net ihracatın gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Verilen Dahilde İşleme İzin Belgeleri (1996-2011)

Yıl	Öngörülen				Kapalı Belgeler			
	Belge Sayısı	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Net İhracat Milyon \$	Belge Sayısı	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Net İhracat Milyon \$
1996	2.382	8.922	5.050	3.872	2.101	6.996	3.074	3.922
1997	4.108	14.714	8.282	6.432	3.622	11.357	5.125	6.232

Tablo 1 devamı

1998	4.118	13.746	7.854	5.892	3.562	10.545	4.423	6.122
1999	3.699	13.029	7.022	6.007	3.256	9.686	4.707	4.979
2000	3.979	14.007	8.100	5.907	3.557	11.809	5.462	6.347
2001	4.239	15.585	9.209	6.376	3.879	13.985	6.554	7.431
2002	4.174	19.225	11.971	7.254	3.836	19.356	8.632	10.724
2003	4.765	26.786	17.029	9.757	4.344	27.202	12.769	14.433
2004	4.955	34.113	22.397	11.716	4.551	33.934	16.435	17.499
2005	5.143	37.845	24.519	13.326	4.563	36.369	16.882	19.487
2006	4.461	37.015	24.409	12.606	3.941	31.964	15.783	16.181
2007	5.145	51.314	31.874	19.440	4.549	42.317	19.943	22.375
2008	5.521	60.506	37.555	22.951	4.849	40.400	21.115	19.285
2009	6.049	46.966	27.776	19.190	5.198	26.231	13.059	13.171
2010	7.123	55.739	33.410	22.329	4.936	19.620	9.919	9.700
2011	7.474	59.710	36.820	22.890	1.638	3.370	1.930	1.440
Top.	77.335	509.222	313.277	195.945	62.382	345.141	165.812	179.329

Kaynak: (1) Dahilde İşleme İzin Belgeleri (1996-2008), Erişim Tarihi:07.01.2009, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinid=153&icerikid=54>, (2)Dahilde İşleme İzin Belgeleri (2009-2011) Cebeci ve Yılmaz,2013:216-217

Türkiye'nin dış ticareti içerisinde dahilde işleme rejiminin payını ise Tablo 2'den görmek mümkündür. 1996-2011 döneminde dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan 509,2 milyar dolarlık ihracatın toplam ihracat içindeki payı % 48,1, dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan 313,2 milyar dolarlık ithalatın toplam ithalat içindeki payı ise %18,6'dır.

Tablo 2. Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Yeri, 1996-2011

Yıl	Öngörülen		Toplam		Dahilde İhr. / Top. İhr. (%)	Dahilde İth. / Top. İth. (%)
	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$		
1996	8.922	5.050	23.225	43.627	38,4	11,6
1997	14.714	8.282	26.261	48.559	56,0	17,1
1998	13.746	7.854	26.973	45.921	51,0	17,1
1999	13.029	7.022	26.588	40.671	49,0	17,3
2000	14.007	8.100	27.775	54.503	50,4	14,9
2001	15.585	9.209	31.334	41.399	49,7	22,2
2002	19.225	11.971	36.059	51.554	53,3	23,2
2003	26.786	17.029	47.253	69.340	56,7	24,6
2004	34.113	22.397	63.167	97.540	54,0	23,0
2005	37.845	24.519	73.476	116.774	51,5	21,0
2006	37.015	24.409	85.535	139.576	43,3	17,5
2007	51.314	31.874	107.272	170.063	47,8	18,7
2008	60.506	37.555	132.027	201.964	45,8	18,6

Tablo 2 devamı

2009	46.966	27.776	102.143	140.928	46,0	19,7
2010	55.739	33.410	113.883	185.544	48,9	18,0
2011	59.710	36.820	134.906	240.841	44,2	15,3
Top.	509.222	313.277	1.057.925	1.688.796	48,1	18,6

Kaynak: 1996-2011 dönemi ihracat ve ithalat verileri TÜİK,2013:3

Dahilde işleme rejiminde birim ihracat için gerekli ithalat değeri döviz kullanım oranı yardımıyla analiz edilmektedir. Döviz kullanım oranı, öngörülen ithalatın öngörülen ihracata oranıdır. Döviz kullanım oranının yüksek olması birim ihracat için ithalat gereğinin arttığına ve dolayısıyla ihracatın ithalata daha bağımlı hale geldiğine işaret etmektedir. Birim ihracat için gerekli ithalat değerlerini Tablo 3'den görmek mümkündür. 1996-2011 döneminde toplam 509,2 milyar dolarlık ihracat için 313,2 milyar dolarlık ithalat yapılması düşünüldüğünden döviz kullanım oranı % 61, 5'dir ve bu 100 dolarlık ihracat için 61,5 dolarlık ithalat yapılmasının öngörüldüğünü göstermektedir. Kapatılan dahilde işleme izin belgeleri incelendiğinde ise, 345.1 milyar dolarlık ihracat için 165.8 milyar dolarlık ithalatın yapıldığı ve döviz kullanım oranının % 48 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, 1996-2011 döneminde 100 dolarlık ihracat için 48 dolarlık ithalat yapılmıştır.

Tablo 3. Dahilde İşleme Rejimiyle İhracat ve Gerekli İthalat, 1996-2011

Yıl	Öngörülen			Gerçekleşen		
	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Döviz Kullanım Oranı (%)	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Döviz Kullanım Oranı (%)
1996	8.922	5.050	56,6	6.996	3.074	43,9
1997	14.714	8.282	56,3	11.357	5.125	45,1
1998	13.746	7.854	57,1	10.545	4.423	41,9
1999	13.029	7.022	53,9	9.686	4.707	48,6
2000	14.007	8.100	57,8	11.809	5.462	46,3
2001	15.585	9.209	59,1	13.985	6.554	46,9
2002	19.225	11.971	62,3	19.356	8.632	44,6
2003	26.786	17.029	63,6	27.202	12.769	46,9
2004	34.113	22.397	65,7	33.934	16.435	48,4
2005	37.845	24.519	64,8	36.369	16.882	46,4
2006	37.015	24.409	65,9	31.964	15.783	49,4
2007	51.314	31.874	62,1	42.317	19.943	47,1
2008	60.506	37.555	62,1	40.400	21.115	52,3
2009	46.966	27.776	59,1	26.231	13.059	49,8
2010	55.739	33.410	59,9	19.620	9.919	50,6
2011	59.710	36.820	61,7	3.370	1.930	57,3
Toplam	509.222	313.277	61,5	345.141	165.812	48,0

Kaynak: (1)Dahilde İşleme İzin Belgeleri (1996-2008), Erişim Tarihi:07.01.2009, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinid=153&icerikid=54>, (2) Dahilde İşleme İzin Belgeleri (2009-2011) Cebeci ve Yılmaz, 2013:216-217

Alt sektörler itibarıyla düzenlenen dahilde işleme izin belgelerine ve döviz kullanım oranlarına ilişkin sonuçları ise Tablo 4 yardımıyla şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. 1996-2011 dönemde düzenlenen toplam 77.335 adet dahilde işleme izin belgesinin 58.452 tanesi bir başka ifadeyle %75,6'sı dokuma ve giyim, gıda ve içki, demir-çelik, lastik ve taşıt araçları sektörleri tarafından alınmıştır. Bu sektörler tarafından alınan 58.452 adet dahilde işleme izin belgesinin 46.935 tanesi kapatılmıştır. Dokuma ve giyim sektörü 29.810 adet belge ile en fazla belgenin düzenlendiği sektör olup, bu sektörde dahilde işleme izin belgelerinin % 84'ü (25.091 tanesi) kapatılmıştır. Düzenlenen dahilde işleme izin belgesi sayısında gıda ve içki sektörü 16.986 adet belge ile ikinci, lastik sektörü 4.323 belge ile üçüncü, demir-çelik sektörü 4.186 belge ile dördüncü ve taşıt araçları sektörü 3.147 belge ile beşinci sırada yer almaktadır.

Tablo 4. Alt Sektörler İtibarıyla Dahilde İşleme İzin Belgelerinin Durumu, 1996-2011

Alt Sektör	Öngörülen				Gerçekleşen				
	Belge Sayısı	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	D.K.O (%)	Belge Sayısı	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Net İhracat (Milyon \$)	D.K.O (%)
Bitkisel Üretim	121	68	21	30,9	104	66	7	59	10,6
Cam	308	1.779	438	24,6	258	1.236	185	1.051	15,0
Çimento	33	266	44	16,5	27	215	22	193	10,2
Demir Çelik	4.186	94.544	67.608	71,5	3.307	65.136	42.359	22.777	65,0
Demir Dışı Metaller	1.866	16.436	11.634	70,8	1.417	8.486	5.455	3.031	64,3
Deri ve Kösele	2.668	7.795	4.921	63,1	2.319	5.634	2.792	2.842	49,6
Dokuma ve Giyim	29.810	87.549	43.517	49,7	25.091	72.907	25.557	47.350	35,1
Elektrikli Makine	2.486	24.370	15.615	64,1	2.001	15.302	7.452	7.850	48,7
Elektronik	1.305	32.880	25.586	77,8	1.061	20.958	15.390	5.568	73,4
Gıda İçki	16.986	44.962	25.508	56,7	12.511	29.912	14.190	15.722	47,4
Kağıt	795	3.338	1.857	55,6	643	2.347	1.009	1.338	43,0
Kimya	2.764	14.524	9.005	62,0	2.282	10.164	5.226	4.938	51,4
Lastik	4.323	19.072	11.903	62,4	3.442	14.907	6.204	8.703	41,6
Madeni Eşya	3.044	26.438	15.867	60,0	2.411	17.134	5.656	11.478	33,0
Makina İmalat	1.120	5.669	2.922	51,5	931	3.977	1.282	2.695	32,2
Mesl.Bil.Ölç.Opt.	115	174	100	57,5	98	129	64	65	49,6
Orman Ürünleri	690	1.858	1.077	58,0	570	1.362	633	729	46,5
Pişmiş Kil ve Çim.	129	334	167	50,0	111	264	89	175	33,7
Seramik	336	3.061	1.076	35,2	299	3.191	373	2.818	11,7
Taşıt Araçları	3.147	120.493	72.182	59,9	2.584	69.221	30.422	38.779	43,9
Diğerleri	1.103	3.609	2.149	59,5	915	2.591	1.404	1.187	54,2
Toplam	77.335	509.219	313.197	61,5	62.382	345.139	165.791	179.399	48,0

Kaynak: (1)Dahilde İşleme İzin Belgeleri (1996-2008), Erişim Tarihi:07.01.2009,<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinid=153&icerikid=54>. (2) Dahilde İşleme İzin Belgeleri (2009-2011) Cebeci ve Yılmaz,2013:219-220

2. 1996–2011 döneminde ithalata daha bağımlı bir yapı gösteren ilk beş sektörü elektronik, demir-çelik, demir-dışı metaller, deri ve kösele ve lastik sektörleri olarak belirtebiliriz. Sözkonusu dönemde döviz kullanım oranı % 61,5 olarak öngörülürken bu oran elektronik sektöründe % 77,8, demir-çelik sektöründe % 71,5, demir-dışı metaller sektöründe % 70,8, elektrikli makine sektöründe % 64,1, deri ve kösele sektöründe % 63,1 ve lastik sektöründe ise % 62,4 olarak belirlenmiştir.
3. 1996-2011 döneminde döviz kullanım oranı % 48 olarak gerçekleşirken bu oran elektronik sektöründe % 73,4, demir-çelik sektöründe % 65, demir-dışı metaller sektöründe % 64,3, kimya sektöründe % 51,4, deri ve kösele sektöründe % 49,6, elektrikli makine sektöründe % 48,7 olmuştur. Bir başka deyişle, 100 dolarlık ihracat için elektronik sektöründe 73,4, demir-çelik sektöründe 65, demir-dışı metaller sektöründe 64,3, kimya sektöründe 51,4, deri ve kösele sektöründe 49,6, elektrikli makine sektöründe 48,7 dolarlık ithal girdi kullanılmıştır.
4. Çimento, bitkisel üretim, seramik ve cam sektörlerinde ise ithalata bağımlılığın düşük olduğu görülmektedir. 1996-2011 döneminde çimento sektöründe 100 dolarlık ihracat için 10,2, bitkisel üretim sektöründe 10,6, seramik sektöründe 11,7 ve cam sektöründe 15 dolarlık ithalat yapılmıştır. Bu sektörlerde döviz kullanım oranının düşük olmasının nedeni, taşımacılık maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle yerli girdinin daha fazla kullanılmasıdır. (Ünal,2009:68)
5. 1996-2011 döneminde en yüksek net ihracat değerine sahip olan ilk üç sektörü, dokuma ve giyim, taşıt araçları ve demir-çelik sektörleri olarak sıralamak mümkündür. Dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan toplam ihracatın % 26,4'ü dokuma ve giyim sektörü tarafından yapılmıştır. 47.3 milyar dolarlık net ihracat değerine sahip olan dokuma ve giyim sektöründe belge başına 1.8 milyon dolarlık bir döviz kazancı olmuştur. Dahilde işleme rejimi kapsamındaki toplam ihracatın % 21,6'sının yapıldığı taşıt araçları sektöründe net ihracat rakamı 38.8 milyar dolardır ve belge başına 15 milyon dolarlık döviz kazancı gerçekleşmiştir. Net ihracat rakamı 22.7 milyar dolar olan demir-çelik sektörünün dahilde işleme rejimi kapsamındaki toplam ihracattaki payı %12.7'dir ve sektörde belge başına 6.9 milyon dolarlık döviz kazancından bahsetmek mümkündür.

9. Avrupa Birliği'nde Dahilde İşleme Rejimi Uygulaması ve Türkiye Ekonomisi için Politika Önerileri

Avrupa Birliği'nde dahilde işleme rejiminin genel esasları, 2913/92 sayılı Topluluk Gümrük Koduna ilişkin Konsey düzenlemesinin 114-129.maddeleri çerçevesinde belirlenmiştir⁴. Bu düzenlemenin uygulama usul ve esasları ise, 2454/93 sayılı Komisyon Uygulama Yönetmeliğinin 536-550. maddeleri ile açıklanmıştır.

2913/92 sayılı Topluluk Yönetmeliğinin 116. ve 117.maddelerinde, firmanın Topluluk bölgesinde kurulmuş olması, ithal edilen ürünlerin ihraç mallarının üretiminde kullanıldığının tespit edilebilmesi, işlem görmüş ürünlerin ihracatı için en uygun koşulları yaratması ve Topluluk üreticilerinin temel çıkarlarının olumsuz yönde etkilenmemesi durumunda firmaların dahilde işleme rejiminden yararlanabileceği hükme bağlanmıştır (Council Regulation (EEC) No:2913/92, 1992:44-45).

4 Avrupa Birliği'nde 2913/92 sayılı Topluluk Yönetmeliği ile çatı düzenleme oluşturulmakta ve üye ülkeler kendi şartlarına göre çatı düzenlemeyi ihlal etmeden mevzuatlarını yapılandırmaktadırlar (Ünal,2009:28).

2454/93 sayılı Komisyon Uygulama Yönetmeliği'nin 502. Maddesinin 1.fıkrasında açıkça gümrük yetkilileri tarafından Topluluk üreticilerinin temel çıkarlarının nasıl etkileneceğine dair ekonomik koşullar analiz edilmeden dahilde işleme rejiminden yararlanma izninin verilmeyeceği ifade edilmektedir (Commission Regulation (EEC) No:2454/93, 1993:284). Aynı yönetmeliğin 502. Maddesinin 2.fıkrasında da dahilde işleme izin belgesi verilebilmesi için gerekli incelemenin ithal edilmesi düşünölen eşya ile aynı kalite ve nitelikteki eşyanın AB'de üretilip/üretildiği, söz konusu eşya AB'de üretiliyor olsa bile, AB'de üretilen eşya ile ithal edilmesi düşünölen eşya arasında önemli ölçüde fiyat farkının olup/olmadığı ve sözleşmeye bağlı yükümlölükler (contractual obligations) çerçevesinde yapılacağı ifade edilmektedir.

Dahilde işleme rejiminin topluluk üreticileri üzerindeki etkilerinin analiz edilebilmesi için "dahilde işleme rejiminden yararlanma gerekçeleri" olarak özetleyebileceğimiz ekonomik koşullar için farklı kodlar belirlenmiştir (HMRC, 2014:17). 2454/93 sayılı Komisyon Uygulama Yönetmeliğinin 70 no'lu ekinde yer alan ekonomik kodlardan bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür (Commission Regulation (EEC) No:2454/93, 1993:1024):

- **Kod 10:** İşleme tabi tutulacak eşya ile karşılaştırılabilir hiçbir eşyanın⁵ AB'de üretilmemiş olması, yeterli miktarda bulunmaması, AB'deki üreticilerin zamanında teslim yapamamaları.
- **Kod 11:** Topluluk içinden temin edilecek hammadde ve ara malı fiyatlarının yüksek olması nedeniyle dahilde işleme kapsamında yapılacak üretimi ekonomik kılmaması.
- **Kod 12:** Tüketicilerin nihai malın üretiminde özel kalitede ürünlerin kullanılmasını talep ettikleri durumda bu kalite düzeyinde malların AB'de bulunmaması ya da yurtiçindeki üreticilerin ürettikleri aynı cins eşyanın nihai malın üretimi için ihtiyaç duyulan kalite veya özelliklerinden yoksun olması.

Komisyon Uygulama Yönetmeliğinin 539 (2).maddesiyle bağlantılı olarak ilgili yönetmeliğin 73 no'lu ekinde belirtilen ürünler arasında olmakla birlikte izin başvurusunda belirtilen işleme faaliyetinin ticari olmayan eşyanın işlenmesini, tamiratını veya onarımını içermesi vb. durumlarda ekonomik koşulların sağlandığının kabul edildiğini göstermek amacıyla Kod 30 kullanılır. Kod 30 kapsamında yer alan kodlardan bir kısmı şu şekilde belirtilebilir:

- **Kod 30.1:**İzin başvurusunda belirtilen işleme faaliyetinin ticari olmayan eşyanın işlenmesini içermesi durumunda
- **Kod 30.4:** İzin başvurusunda belirtilen işleme faaliyetinin tamiratı veya onarımı içermesi durumunda
- **Kod 30.5:** Daha önceden başarılı bir ekonomik testten geçen ve dolayısıyla dahilde işleme izin belgesi kapsamındaki işleme faaliyetinden elde edilen işlem görmüş ürünlerin işlenmesi durumunda

Dahilde işleme izni başvurusu Kod 10, Kod 11 veya Kod 12 kapsamında yapıldığında ekonomik teste⁶ tabi olma yükümlölüğü varken, Kod 30 kapsamındaki başvurularda ekonomik teste ihtiyaç

5 İthal eşya ile ticari kalite ve teknik özellikleri itibarıyla aynı kalite ve niteliklere sahip (ithal eşyası ile asgari sekizli bazda gümrük tarife istatistik pozisyonu aynı olan) serbest dolaşımdaki eşya/eşyalar kastedilmektedir.

6 Kod 10, Kod 11 ve Kod 12'de belirtilen koşullar dışındaki gerekçelerle ekonomik teste tabi tutulması istenen mallar için dahilde işleme izin belgesi başvuruları, Kod 99 kapsamında yapılmaktadır.

duyulmamaktadır. Ancak dahilde işleme izin belgesi başvurusunda bulunan firmaların, ithal etmeyi düşündükleri malın ekonomik teste girme zorunluluğu olsun ya da olmasın, başvuruyu hangi ekonomik kod altında yaptığını mutlaka belirtmesi gerekmektedir. Dahilde işleme izin belgesi başvurusu ithal edilmesi düşünülen mallar ekonomik teste konu değilse en az 1 ay, ekonomik teste konu olacak ise en az 2 ay önce yapılmalıdır (HMRC,2014:20). İthal edilmesi düşünülen mala ilişkin ekonomik teste tabi olma yükümlülüğü varsa başvuruda bulunan firma AB içinde üretilen mallardan ziyade neden ithal mala ihtiyaç duyduğuna ilişkin tüm iktisadi gerekçelerini destekleyen bilgi ve belgeleri sunmalıdır (HMRC,2014:17). Böyle bir durumda ilgili kurumlar (örneğin İngiltere’de Department for Environment, Food and Rural Affairs ve İrlanda’da Department of Agriculture and Food veya Department of Enterprise, Trade and Employment) ekonomik koşulları analiz ederek, ithal edilecek malın AB üreticileri üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmayacağına dair ikna olduklarında gerekli onayı vermektedirler (HMRC, 2014:19 ve Revenue,2014:6). Ayrıca AB’de gümrük ziyaretinin sonucuna göre dahilde işleme izin belgesinin düzenlenmesi de dikkat çekicidir (Çukur,2004:57 ve HMRC,2014:23). Örneğin, İrlanda’da dahilde işleme izin belgesi başvurusunun yapılmasının ardından gümrük yetkilileri başvuru sahibinin faaliyet yerini ziyaret etmekte ve firmayı ithal edilecek eşyadan ne kadar ürün elde edeceği, işleme faaliyeti sonucunda atık veya yan ürünler olup olmayacağı, işleme faaliyetinin süresi, ithal edilen eşyaların neler olduğu, hangi tarihte ithal edildiği, işleme faaliyetine ilişkin detaylar vb. yönünden incelemektedir (Revenue,2014:8). Bu ziyaret sonrasında gümrük yetkilisinde firmanın sorumluluklarını yerine getireceğine dair olumlu bir kanaat oluşması durumunda dahilde işleme izni verilmektedir.

AB tecrübesinden hareketle Türkiye’de dahilde işleme rejiminin uygulamasında bir revizyona ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.Bu bağlamda Türkiye ekonomisi için aşağıda belirtilen politika önerileri geliştirilebilir:

1. Her ne kadar Türkiye’nin dahilde işleme rejimi mevzuatının esasını 2913/92 sayılı Topluluk Yönetmeliği ve 2454/93 sayılı Komisyon Uygulama Yönetmeliği oluştursa da dahilde işleme rejiminin Türkiye ve AB uygulaması arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan bir tanesi, dahilde işleme rejiminin yürütülmesinden sorumlu kurum noktasında ortaya çıkmaktadır. AB’de dahilde işleme rejiminin uygulanmasına ve denetlenmesine ilişkin tüm düzenlemelerden 2913/92 sayılı Topluluk Gümrük Kodundan gelen yetki ile Gümrük İdaresi sorumludur. Diğer bir ifadeyle, AB’de, dahilde işleme izin belgesinin verilmesi, dahilde işleme rejiminin denetlenmesi yada dahilde işleme izin belgelerinin kapatılması gibi işlemler sadece gümrük idaresince yapılmaktadır. Türkiye’de ise dahilde işleme izin belgesi, Ekonomi Bakanlığı’na düzenlenmekte ve bu belgeler Ekonomi Bakanlığı Bölge Müdürlükleri tarafından kapatılmaktadır. Dahilde işleme izninin alınması ve kapatılma işlemi ise, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Ayrıca dahilde işleme rejiminin denetleme yükümlülüğü bütün kamu kurum ve kuruluşları ve bankalar tarafından yerine getirilmektedir (Ünal,2009:84). AB’de olduğu gibi, Türkiye’de dahilde işleme rejiminin uygulanmasından ve denetiminden sadece tek bir kurumun -örneğin Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nın- sorumlu olmasını sağlayacak bir düzenlemeye gidilmelidir.
2. 2006/12 sayılı Dahilde İşleme Rejimi Tebliğinin 16. Maddesinde, “Türkiye Gümrük Bölgesindeki üreticilerin ekonomik çıkarlarına ciddi zarar vermemesi kaydıyla dahilde işleme izin belgesinin verilmesi” hükmü bulunmasına rağmen, bu kararın nasıl uygulanacağına dair somut kriterlerin belirlenmemiş olması nedeniyle, dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalatın yerli firmalar üzerindeki etkisi konusunda sağlıklı bir değerlendirme yapmak

mümkün olmamaktadır. Bu yüzden yerli üreticilerin ekonomik çıkarlarına zarar vermeme şartının somut kriterlere bağlanması gerekir. AB uygulamasında olduğu gibi ekonomik koşullara ait kodlar açıkça tanımlanmalı ve ithal edilmesi düşünülen mala ilişkin ekonomik teste tabi olma yükümlülüğü varsa firmanın neden yurtiçinde üretilen malları değil de ithal malları kullanması gerektiğine dair ikna edici bilgi ve belgeleri sunması sağlanmalıdır. Dahilde işleme izin belgesi için başvuran firmalardan Türkiye’de yetersiz üretim olduğu, hammadde ve ara malı fiyatlarının rekabeti mümkün kılmadığı veya gerekli kalite ve özelliklere sahip olmadığına dair bilgilerin ek bir formda izin başvurularına eklenmesi dahilde işleme izin belgelerinin verilmesinde seçiciliği arttıracaktır (Oğuz,2000:19).

3. Firmalara başvuru belgelerinden hareketle dahilde işleme izin belgesi verilmesi uygulamasından vazgeçilmelidir. AB örneğinde olduğu gibi dahilde işleme izni başvurusu sırasında ve sonrasında gümrük yetkililerince firmanın faaliyet yerini denetlemesine ve başvuruda yer alan bilgilerin doğruluğunu araştırmaya yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.
4. Dahilde işleme rejiminin Türkiye ekonomisine katkısını analiz edebilmek ve dahilde işleme rejimi uygulama sonuçlarından hareketle geleceğe yönelik politikalar üretebilmek adına bir veri tabanı oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, Kalkınma Bakanlığı tarafından yayınlanan İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Eylem Planında yer alan sektörel kararların şekillendirilmesinde aktif olarak kullanılması amacıyla “Dahilde İşleme Rejimi Veri Tabanı’nın” oluşturulması (Kalkınma Bakanlığı, 2014:17) fikrinin kayda değer bir gelişme olduğunu ifade etmek gerekir.
5. AB’nin birçok sanayi dalında üretiminin yeterli düzeyde olduğu büyük bir iç pazara sahip olması ve ticaretinin önemli bir bölümünün bu iç pazar içerisinde gerçekleştirilmesi ve buna yönelik teşvik sistemlerinin kullanılması nedeniyle (Altunyaldız ve Başer, 1999:31) Avrupa Birliği’nde dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracat ve ithalat oldukça sınırlıdır. 2011 yılı itibarıyla AB ihracatının % 9.6’sı, ithalatının % 3.8’i (Cernat ve Pajot,2012:3), Türkiye ihracatının % 44.2’si, ithalatının ise % 15.3’ü dahilde işleme rejimi kapsamında yapılmaktadır⁷. Türkiye’de yurtiçi üretimin birçok hammadde ve ara malında yetersiz olması nedeniyle, dahilde işleme rejiminin Türkiye uygulamasında sektörler itibarıyla bir kısıtlama getirilmemiş ve yurtdışı ucuz hammadde kaynaklarından ihracatçıların azami derecede yararlanmaları öngörülmüştür (Altunyaldız ve Başer, 1999:31). Ayrıca ihracatçıları gerek enerji ve işçilik üzerindeki vergi yükü, finansman maliyeti gibi girdi maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle (Takım ve Ersungur, 2010:296) gerekse de aşırı değerli TL’nin baskısıyla ihracata yönelik sanayinin karını korumak ve pazar paylarını devam ettirebilmek adına (Akdemir ve Konur,2010:95) dahilde işleme rejiminin sağladığı avantajla ithal ara malı kullanımını tercih etmektedirler. Ancak dahilde işleme izin belgeleri verilirken iç piyasadaki üretim dengelerinin ve rekabetin gözetilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, yurtiçi üretim miktarı, birim fiyat, kapasite kullanım oranıyla birlikte ithal eşyanın birim fiyatı ve miktarı da dikkate alınarak, iç piyasa dengeleri üzerindeki muhtemel etkilerinin değerlendirilmesinden sonra belge düzenlenmesi ve belge kapsamında yapılan ithalat ve ihracatın düzenli olarak izlenebilmesi gerekmektedir (Takım ve Ersungur, 2010:295 ve Sayılğan ve Şenol, 2010:49). Bu doğrultu da dahilde işleme rejiminden yararlanacak sektörler yeniden tanımlanmalı, ara girdilerin önemli bir kısmını yurtiçinden sağlayan sektörler dahilde işleme rejimi kapsamından çıkarılmalı ve sadece üretim yetersizliği çekilen mallar ve sektörler dahilde işleme izin belgesi düzenlenmelidir (Takım ve Ersungur, 2010:302).

7 2014 itibarıyla sırasıyla AB ihracatının % 10.1’i ve ithalatının ise % 3.9’u dahilde işleme rejimi kapsamında yapılmıştır. (European Commission DG Trade Statistical Pocket Guide, 2015:74).

6. Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ihraç edilecek malların üretimindeki ithal girdiler yerine yurt içinden temin edilecek malların kullanımını özendirmeyi amaçlayan KDV tecil-terkin sisteminin daha fazla kullanılması teşvik edilerek dahilde işleme rejiminin yurtiçi ayağının güçlendirilmesi gerekmektedir. Dahilde işleme izin belgesi sahibi firmaların Tecil-Terkin uygulaması çerçevesinde yurt içi alım yapmalarına ilişkin uygulama süresinin 31.12.2020 tarihine kadar uzatılmış olması bu yönde atılan önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.
7. İthalata bağımlılığın giderek artmasının ardından Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 2006/12 Sayılı Dahilde İşleme Rejimi Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliği (İhracat: 2011/7) ile dahilde işleme izin belgesi kapsamında döviz kullanım oranları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, daha önceden tarım sektörü hariç diğer tüm sektörler için % 80 olarak tespit edilen döviz kullanım oranı deri ve deri mamulleri, çimento, cam, toprak ve seramik ürünleri sektörleri için % 60, otomotiv ve tekstil sektörü için % 65, konfeksiyon ve orman ürünleri sektörleri için % 70 olarak belirlenmiştir. Bu sektörler dışındaki sektörlerde döviz kullanım oranı hala % 80'dir. Döviz kullanım oranının düşürüldüğü sektörlerde, ithal girdi kullanımının azaltılarak, yerli girdi kullanımının ve dolayısıyla yurtiçinde yaratılan katma değer artırılmasının amaçlandığı açıktır.
8. Dahilde işleme rejimiyle ilgili önemli düzenlemelerden bir tanesi de Dahilde İşleme Rejimi Değerlendirme Kurulu'nun kurulmuş olmasıdır. 29/06/2010 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "Dahilde İşleme Rejimi Kararında Değişiklik Yapılması Hakkında Karar" ile kurulan Dahilde İşleme Rejimi Değerlendirme Kurulu ilgili kamu ve özel sektör kuruluşları temsilcilerinin katılımıyla toplanmakta, dahilde işleme rejimi uygulamasında ortaya çıkan sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini tartışmakta ve konuyla ilgili düzenleme yapma yetkisine sahip Ekonomi Bakanlığı'na önerilerde (sektör/ ürün bazında döviz kullanım oranlarının belirlenmesi, eşdeğer eşya kullanımı, tecil-terkin sistemi çerçevesinde yurtiçi alımlar vb. gibi) bulunmaktadır.

10. Sonuç

Türkiye'de ihracatın yaklaşık yarısının dahilde işleme rejimi kapsamında yapıldığı düşünüldüğünde, günümüzde uygulanan ihracat teşvikleri arasında dahilde işleme rejiminin önemi daha net bir biçimde anlaşılabilir. Bununla birlikte dahilde işleme rejiminin ihracatın ithalata olan bağımlılığını artırdığı yönündeki eleştirilere de kayıtsız kalmamak gerektiği açıktır. Türkiye'de dahilde işleme rejimi belgelerinin genel yapısı incelendiğinde 100 dolarlık ihracat için 48 dolarlık ithal girdi kullanıldığı görülmektedir. Dahilde işleme rejimi belgelerine alt sektörler itibarıyla bakıldığında elektronik, demir-çelik, demir-dışı metaller, deri ve kösele, kimya ve elektrikli makine sektöründe ithal ara malı kullanımının önemli bir oranda olduğu görülmektedir.

Dahilde işleme rejimi uygulamasında ortaya çıkan sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini tartışmak ve konuyla ilgili düzenleme yapma yetkisine sahip Ekonomi Bakanlığı'na önerilerde bulunmak amacıyla Dahilde İşleme Rejimi Değerlendirme Kurulu'nun oluşturulması önemlidir. Belirli sektörlerde ithal girdi kullanımının azaltılması, yerli girdi kullanımının artırılması ve yurtiçinde yaratılan katma değer artırılması amacıyla döviz kullanım oranının düşürülmesi yerinde bir karardır. Ayrıca dahilde işleme izin belgesi sahibi firmaların KDV tecil-terkin uygulaması çerçevesinde yurt içi alım yapmalarına ilişkin uygulama süresinin 31.12.2020 tarihine kadar uzatılmış olması da önemli bir adımdır.

Bununla birlikte Türkiye’de dahilde işleme rejiminin daha etkin bir şekilde işleyebilmesi için bir revizyona ihtiyaç olduğu görülmektedir. Öncelikle, Türkiye’de dahilde işleme rejiminin uygulanmasından ve denetiminden sadece tek bir kurumun sorumlu olmasını sağlayacak bir düzenlemeye gidilmelidir. Dahilde işleme izin belgesi verilirken yerli üreticilerin ekonomik çıkarlarına zarar vermeme koşulunun AB uygulamasına benzer somut kriterlere bağlanması gerektiği açıktır. Ayrıca dahilde işleme rejiminin uygulama sonuçlarını görebilmek ve sektörel politikalar geliştirebilmek adına bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir. Firmalara başvuru belgelerinden hareketle dahilde işleme izni verilmesi uygulamasından vazgeçilerek gümrük ziyaretinin sonucuna göre dahilde işleme izin belgesinin düzenlenmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Dahilde işleme rejiminden yararlanacak sektörler yeniden tanımlanmalı ve girdilerin önemli bir kısmını yurtiçinden sağlayan sektörler dahilde işleme rejimi kapsamından çıkarılmalıdır.

Kaynakça

- Akdemir, S. & Konur, F. (2010). Development of Foreign Trade in Turkey (1996-2008). *International Research Journal of Finance and Economics*, 39, 86-96.
- Altunyıldız, Z. & Başer, F. (1999). Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Dahilde İşleme Rejimi Uygulamaları. *Dış Ticaret Dergisi*, 13, 1-35.
- Canitez, M. (2008). *Uygulamalı Gümrük Mevzuatı*. Ankara:Gazi Kitabevi.
- Cebeci Kocaefe, A. & Yılmaz, M. (2013). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticareti zerine Etkilerinin Analizi (1996-2011). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 205-224.
- Cernat, L., & Pajot, M. (2012). Assembled in Europe, The Role Of Processing Trade in EU Export Performance. *DG Trade Chief Economist Notes*, 3, 1-9.
- Commission Regulation (EEC) No 2454/93 of 2 July 1993 laying down provisions for the implementation of Council Regulation (EEC) No 2913/92 establishing the Community Customs Code. Erişim Tarihi: 25.09.2014, [http:// ec. europa.eu/taxation_customs/resources/documents/customs/procedural_aspects/ general/ regulation_2454_93_en.pdf](http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/customs/procedural_aspects/general/regulation_2454_93_en.pdf)
- Council Regulation (EEC) No 2913/92 of 12 October 1992 establishing the Community Customs Code. Erişim Tarihi: 25.09.2014, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1992R2913:20070101:EN:PDF>
- Çukur, C. (2004). Türkiye’de Dahilde İşleme Rejiminin İşleyişi, Uygulamada Yaşanan Sorunlar ve Czm nerileri ile Rejimin Avrupa Birliği’ndeki Uygulaması: İrlanda rneği. Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Gümrük Müşteşarlığı Gümrükler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Dahilde İşleme Rejimi Kararı. (2005). *T.C. Resmi Gazete*, 2005/8391, 27.01.2005.
- Dlek, A. (2014). *Sorularla Dahilde İşleme Rejimi*. İstanbul:Umut Kitap.
- European Commission (2015). *DG Trade Statistical Pocket Guide*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gökçelik, C. (2005). *Gümrük Rejimleri*. Ankara: Gündüz Gümrük Müşavirliği Yayını.
- Gökmen, S. (1999). Dahilde İşleme Rejimi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 135, 78-88
- Her Majesty’s Revenue and Customs (2014). *Inward processing relief, Notice 221*. Erişim Tarihi: 02.10.2014, [https://www.gov.uk/government/ publications/notice-221-inward-processing-relief/notice-221-inward-processing-relief](https://www.gov.uk/government/publications/notice-221-inward-processing-relief/notice-221-inward-processing-relief).
- Mollasalihoğlu, Y. (1999). İhracat Teşvikleri , *Dış Ticaret Dergisi*, 13, 36-46.
- Nural, A. & Akçin, R. (1996). *Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri*. İstanbul: Gümrük Kontrolleri Derneği Yayını.

- Oğuz, B. (2000). *Dahilde İşleme Rejimi ve Tekstil Sektörüne Etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını No: 2000-22.
- Özçalık, M. (2007, Ekim). *Gümrük Birliği Anlaşması Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı*. Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi, Düzenleyen: Adnan Menderes Üniversitesi, Kuşadası.
- Revenue. (2014). *Inward Processing Guidelines For Traders*. Erişim Tarihi: 7.12.2014, <http://www.revenue.ie/en/customs/leaflets/ip-guidelines.pdf>.
- Saygılıoğlu, N. & Gerçek, A. (2007). *Dış Ticaret ve Gümrük: Kurallar, İşlemler ve Vergileme*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Sayılgan, G. & Şenol, C. (2010). Dahilde İşleme Rejimi ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 35, 37-53.
- Selen, U. (2005). Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, 182-206.
- Sönmez, M. (2005). Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000-2004. Erişim Tarihi: 4 Haziran 2009, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/SonmezOct05.pdf.
- Sönmez, M. (2009). *Küresel Kriz ve Türkiye*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Takım, A., & Ersungur, Ş.M. (2010). Dahilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24(2), 289-305.
- T.C.Kalkınma Bakanlığı. (2014). İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı Eylem Planı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Ankara .
- TÜİK. (2013). *Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uras, G. (2007, Ocak 29). Otomotiv sanayiinde dahilde işleme rejimi uygulaması, *Dünya Gazetesi*, s.5.
- Ünal, M. (2009). *Dahilde İşleme Rejimi ve İmalat Sanayi Üzerine Etkileri*, Ankara: DPT Yayını No:2804.
- World Bank. (2009). *Duty and Tax Relief and Suspension Schemes for Improving Export Competitiveness*. Erişim Tarihi: 18.09.2014, <http://documents.worldbank.org/curated/en/432821468341068443/pdf/518130WP0duty110Box342050B01PUBLIC1.pdf>
- Yükseler, Z. & Türkan, E. (2008). *Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*. İstanbul: TÜSİAD Yayını No:2008-2/453.